

Araştırma Makalesi / Research Article

**İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN MİLLİ İKTİSAT POLİTİKALARININ NETİCESİ
OLUŞAN BİR ZÜMRE: HARP ZENGİNLERİ VE BU ZÜMRENİN TÜRK ROMANINA
YANSIMASI**

Mustafa TÜRK MENOĞLU^{1*}
Sevgül TÜRK MENOĞLU²

Öz

Milli İktisat, İttihat ve Terakki'nin en güçlü olduğu 1913-1918 yılları arasında uygulanan iktisat politikalarına verilen addır. Ancak Milli iktisat bu zaman aralığını aşarak Cumhuriyet döneminin iktisadi anlayışına da esin kaynağı olmuştur. Milli iktisat politikaları uygulanırken İttihat ve Terakki'ye yakın kimselere imtiyazlı davranılması sonucu savaş ortamından doğmuş zengin bir kesim ortaya çıkmıştır. Bu kesim, harp zengini olarak isimlendirilir. Bu zenginler halktan ya da devletin gücünü kullanan devlet çalışanları içinden çıkmıştır. Harp zenginleri o dönem yeni ortaya çıkan bir kesim olarak edebiyatın da ilgisini çekmiştir. Bu çalışmada Osmanlı'nın son dönemini önemli ölçüde etkilemiş bir hareket olan İttihat ve Terakki ve onun ortaya koyduğu Milli İktisat anlayışı; iktisat, siyasi tarih ve edebiyat bağlamında ele alınmıştır. Çalışmanın ilk kısmında Osmanlı iktisadi anlayışı hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra İttihat ve Terakki ve onun iktisadi anlayışı olan milli iktisat hakkında bilgi verilmiştir. Son kısımda ise İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat anlayışından ortaya çıkmış harp zenginlerinin Türk romanında ele alınışı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milli iktisat, Harp Zenginleri, İttihat ve Terakki, Roman, İktisat

**A GROUP RESULTING FROM THE NATIONAL ECONOMIC POLICIES OF THE
COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS: THE WAR PROFITEERS AND ITS
REFLECTION IN TURKISH NOVEL**

Abstract

National Economy is the name given to the economic policies implemented between the years of 1913-1918, when the Union and Progress was the strongest. However, National Economy has exceeded this time interval and inspired the economic understanding of the Republican period. As a result of the privileged treatment of people close to the Committee of Union and Progress while the national economic policies were being implemented, a wealthy group emerged from the war environment. This group is called the war profiteer. They came from the people or the public officials who used the power of the state. The war profiteers attracted the attention of literature as a newly emerging group at that time. In this study, the Union and Progress, which was a movement that had a significant impact on the last period of the Ottoman Empire, and the understanding of National Economy put forward by it; discussed in the context of economics, political history, and literature. In the first part of the study, a general evaluation was made about the Ottoman economic understanding. Afterwards, information was given about the Union and Progress and its economic understanding. In the last part, the war profiteers, who emerged from the National Economy understanding of the Union and Progress, in the Turkish novel was evaluated.

Keywords: National Economy, The War Profiteers, The Committee of Union and Progress, Novel, Economic

¹ Arş. Gör. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü,
ORCID 0000-0001-8556-6959

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): mustafaturkmenoglu@yyu.edu.tr

² Doç. Dr., Van Yüzüncü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü,
ORCID 0000-0002-1704-8014

Başvuru Tarihi (Received): 20.08.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Giriş

Osmanlı'nın iktisadi anlayışı içinde 14. ve 16. yüzyıllar klasik dönem olarak adlandırılır. 16. yüzyıl sonrasına bakıldığında iktisadi anlayışta köklü bir değişim görülmez ve bu durum 19. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eder. Osmanlı'nın iktisadi yapıda değişimi gerçekleştirememesinin nedeni ekonomi üzerinde etkisinin türlü engeller yüzünden sınırlı kalmasıdır. Bu engeli, ekonomi üzerinde köklü değişiklik yapacak güce sahip olmaması olarak ifade edebiliriz. İktisadi anlayışta asıl değişimi ise 19. yüzyılın ilk yarısından sonra görmekteyiz. Osmanlı'nın 16. ve 19. yüzyılları arasında iktisadi dünya görüşünü ortaya koyan ve etkili olduğunu da söyleyebileceğimiz üç ana ilkesi vardır. Bu ilkeler iâşe, gelenekçilik ve fiskalizmdir. İâşe ilkesi, Osmanlı'nın en fazla önemseydiği ilkesidir. Bu ilke ile ülke içinde mal arzının en yüksek düzeyde tutulması hedeflenir. Malları bol tutmak, kalitesini artırmak ve fiyatını düşürmek amacıyla üretim ve ticaret alanlarında müdahale benimsenmiştir. İâşe ilkesi gereği dış ticarete ihracat zorlaştırılmış ve kısıtlanmıştır. İthalat ise kolaylaştırılmış ve teşvik görmüştür. İhracat izinle ve yüksek vergi konularak yapılırken ithalatın önüne engel konulmamış ve serbestçe yapılmıştır. Dış ticarete kapitülasyonların da iâşe ilkesi anlayışı ile yapıldığını söyleyebiliriz. Osmanlı bu uygulamadan hiçbir dönemde vazgeçmemiştir. Gelenekçilik ilkesi, üretim ve istihdam yapısının değişmeden dengede kalmasını sağlamaktır. Bu ilke, esnaf, işçi ve dükkân sayısının aynı kalması, ziraî faaliyeti olan işletmelerin büyüklüğünün belirli seviyede tutulması ve buralarda çalışanların şehirlere göç etmesinin yasaklanması gibi uzun deneyim ve uyarlamalarla oluşmuş kurallara uyulmasını ifade etmektedir. Fiskalizm ilkesi ise hazinenin gelirlerini yüksek düzeylere çıkarmak ve çıkmış olduğu düzeyin altına inmesine müsaade etmemektir. Yukarıda bahsedilen ilkelerin ayakta kalabilmesi için Osmanlı Devleti emek, toprak ve sermaye olarak ifade ettiğimiz üretim faktörlerini kontrol etmiştir. Faktörlerin kontrolü hususunda hassas davranmıştır. Çünkü Osmanlı bu ilkelerin bozulmadan uygulanmasını kendi varlığı ile ilişkilendirmiştir (Genç, 2012: 45-69).

19. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı'nın iktisadi anlayışında referans noktalarının değişmeye başladığı bir dönemi ifade eder. Klasik dönemde benimsenen iktisat politikası ilkeleri, şartların zorlamasıyla değişmiştir. Devlet, mevcut iktisadi yapı içinde ekonomik faaliyetlerin yürütülemediğini görmüştür. Bir taraftan esnaf için mali fedakârlık içeren uygulamalar başlatılırken, diğer taraftan gümrükler artık yerli üreticileri himaye aracı olarak kullanılabilir. Nitekim 1874 yılında iç gümrükler kaldırılır. 1880'lerde ise ithal gümrükleri konmaya başlanarak yerli imalatın korunması sağlanır (Genç, 2012: 97).

Osmanlı'nın iktisadi anlayışının zorunlu olarak değişmeye başladığı dönemde devlette de birtakım yapısal değişimler baş göstermiştir. Bu yapısal değişimler, adına reform diyebileceğimiz çalışmalardır. Bu reformlarla amaçlanan yeni dünyaya ayak uydurabilmek ve mevcut kurumları dönüştürebilmektir. İlk olarak 1839 yılında Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ilan edilmiştir. Bu ferman, yönetim ve toplum hayatına önemli değişiklikler getirmiştir. Bu değişimler özellikle Batıdan gelenlere ve Osmanlı'nın bünyesinde bulunan Müslüman olmayanlara rahat hareket edebilecekleri ticari, idari ve hukuki garantiler veren eskisine göre daha laik bir yönetim altında özgür bir yönetim biçimi oluşturmuştur. (İnalçık, 2019: 140-141). Böyle bir uygulamaya gidilmesinin sebebi milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerin önüne geçmek ve dışarıdan müdahalelere fırsat vermemektir. Netice olarak devletin yapmaya çalıştığı, bünyesindeki milletleri bir arada tutabilmek adına Osmanlı milleti (vatandaşı) projesi oluşturmaktı. Diğer taraftan, halk üzerinde

ekonomik anlamda yıkıcı etkisi olan iltizam³ ve müsadere⁴ gibi gelir ve servet oluşumunu engelleyen uygulamalar Tanzimat Fermanı ile kaldırılmıştır (Akyıldız, 2011: 3-4).

Tanzimat Fermanı sonrasında batıdan gelen anayasacılık fikirlerinin tesiri sonucunda Yeni Osmanlıların⁵ da fikrî savunuculuğunu yaptığı bir anayasa talebi ortaya çıkmıştır. Bu anayasa talebi doğrultusunda padişahın mutlakiyetini sınırlandırma ve ana hakların teminat altına alınmasını isteyen ortamın oluşması netice vermiş ve 1876'da Kanun-i Esasi (I. Meşrutiyet döneminin başlangıcı) ilan edilmiştir (İnalçık, 2017: 58). Kanun-i Esasi'nin öngördüğü gibi seçimler yapılmış ve meclis açılmıştır. Bu dönemde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı cereyan etmiş ve savaş sonucunda Ruslar neredeyse İstanbul kapılarına dayanmıştır. Bu sebeple hükümet suçlanmış ve hükümete karşı açık eleştiriler yapılmıştır. Bu ortamın neticesinde Meclis-i Mebusan, İkinci Abdülhamit tarafından 14 Şubat 1878 tarihinde süresiz tatil edilmiştir (Zürcher, 2011: 121-122). İkinci Abdülhamit'in anayasayı askıya alması, iktisadî bunalımlar ve savaşlar sonucunda toprak kayıpları Osmanlı'yı içinde bulunduğu kaos ortamından çıkarmayı düşünen örgütlerde hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu ortamdan yararlanarak muhalif örgütlenme iyice yayılmıştır. O örgütlerden biri İttihat ve Terakki'dir. 1908 yılında Makedonya sorunu meydana gelmiş ve bu sorunun ortaya çıkmasında İttihat ve Terakki'nin etkisi olmuştur. İkinci Abdülhamit bu olay üzerine askıya aldığı anayasayı 23 Temmuz 1908'de (İkinci Meşrutiyet) tekrar yürürlüğe koymuştur (Akşin, 2018: 52-53). Daha sonra 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) meydana gelmiş ve bu isyan Harekât Ordusu tarafından bastırılmıştır. İsyanın bastırılmasından sonra İkinci Abdülhamit tahttan indirilmiştir. Bu süreçlerde İttihat ve Terakki, çalışmalarına aralıksız devam etmekte; kongreler düzenleyip siyasi kararlar kaleme almaktadır. İktidar üzerinde de kontrolü, paralel bir hükümet şeklinde devam ettirmektedir. Balkan Harbi'nin sebep olduğu çöküntü ve Edirne ilinin Bulgarlara verileceği söylentileri üzerine İttihat ve Terakki önderleri tarafından Babîali basılmış ve hükümet istifa ettirilmiştir. İttihat ve Terakki yeni hükümeti Mahmut Şevket Paşa'nın kurmasını istemiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın hükümeti kurmasından kısa süre sonra suikast sonucu öldürülmesi üzerine İttihat ve Terakki, yönetimi ele almış ve muhalefet sindirilerek tek parti yönetimi uygulanmıştır. Bu yönetim anlayışı Mondros Mütarekesi sonrasına kadar devam etmiştir (Hanoğlu, 2001: 482).

³ “Devletin, genellikle belirli bir mekânla sınırlı kanunî ve/veya şer’î vergi unsurlarından oluşan bir demeti ifade eden mukâtaa birimlerini vergilendirmeyi rekabete açık, ekseriya müzayede ile tesbit edilen ve bir bölümü peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre (tahvil) için kârî ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere güvenilir bir kefaletle devretmesidir” (Mehmet Genç, *İltizam*, TDV İslâm Ansiklopedisi C:22, s.154-158.)

⁴ “Bir kimsenin taşınır veya taşınmaz malına hükümetin el koyması” (Halil Seyidoğlu, *Ekonomik Terimler*, Güzem Can Yayınları, s.423.)

“Osmanlılar'da. Müsâdere usulü, Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde yalnız devlet malını zimmetine geçirenlerle isyancılar hakkında uygulanan bir ceza türü iken zamanla merkezî yönetime siyasî ve iktisadî menfaat sağlamak amacıyla başvurulmuş bir vasıta haline almıştır. Devletin kuruluşundan XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden bir buçuk asırlık süreçte keyfî müsâderelere pek rastlanmamışsa da Fâtih Sultan Mehmed döneminden (1451-1481) itibaren Tanzimat Fermanı'nın ilânına kadar yaklaşık dört asır boyunca çeşitli şekillerde uygulanmıştır.” (Tuncay Ögün, *Müsâdere*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C:32, s.67-68.)

⁵ “1865-1876 yılları arasında Osmanlı aydınlarının idareye karşı oluşturduğu muhalif topluluk.” Ayrıca, “Anayasa ilânı ve bir parlamento açılması fikri etrafında toplandığı iddia edilen, genelde yaş itibarıyla de genç olan Tanzimat ettiklerinde şüphe bulunmamakla beraber bunların Yeni Osmanlılar adıyla anılan bir cemiyet şeklinde ne zaman, nerede ve kimler tarafından kurulduğu, konuyla ilgili yetersiz kaynakların çeşitli ve birbirine ters düşen kayıtlarından ötürü tartışmalıdır ve mensuplarının önde gelenleri dışında diğerlerinin faaliyetleri de yeteri kadar açığa kavuşturulamamıştır.” (Kemal Beydilli, *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C:43, s.430-433)

1. İttihat ve Terakki'nin Fikrî Yapısı

İttihat ve Terakki, Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkmış ve bu döneme oldukça etki etmiş bir harekettir. Bu hareket, başlangıçta cemiyet (gizli siyasi dernek) olarak faaliyetini sürdürmüştür. Cemiyetin ortaya çıkışı 2 Haziran 1889'dur. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne öğrencisi olan İbrahim Temo'nun önyayak olmasıyla Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Mehmed Reşid tarafından kurulmuştur. Cemiyet, İttihad-ı Osmanî adıyla faaliyetlerine başlamıştır (Hanioğlu, 2001: 476-477). Cemiyet, ilk zamanlar farklı unsurları, birbirine zıt düşünceye sahip kişileri içerisinde barındırmış ve zamanla etki alanını genişleterek siyasi fırka (İkinci Meşrutiyet sonrası) haline gelmiştir. İttihat ve Terakki, 1918 yılında şartların zorlamasıyla kendini feshetmiştir. İttihat ve Terakki Partisi kuruluşu ile kendini feshettiği 1918 yılına kadar değişik fikrî yapılarla ortaya çıkmıştır. İlk kurulduğunda Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında biyolojik materyalizm⁶ etkisi görülürken, 1905 yılına kadar Namık Kemal'in 'Hürriyet' fikrinin etkisini görebiliriz. 1906 yılı sonrası ise Şakir-Nazım grubu ile Türkçülüğün etkisi görülür (Mardin, 1995: 98-99). Diğer bir deyişle, başlangıcından feshedilmesine kadar partinin benimsemiş olduğu belirli bir siyasi ve sosyal fikri yoktur (Mardin, 2001: 22). Dolayısıyla cemiyetin fikrî yapısında "Yeni etkisini 'Jön Türkler'i⁷ ve ülke içinde temel örgütlenmesini kuran asker ve sivil aydınların yer aldığını görmekteyiz" (Çavdar, 1991: 7). İttihat ve Terakki yukarıda bahsedildiği gibi her dönem farklı fikirlerle ve insanlarla karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu fikirlerin arkasında yatan esas düşüncenin Osmanlı'yı kurtarmak olduğu söylenebilir (Mardin, 1995: 98). Partinin kendini 1918 yılında feshetmesinden sonra geride bıraktığı kadroları Türkiye'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısını etkilemiştir. Bu kadrolar "Cumhuriyetin kurulması sürecinde ve sonrasında düşünce modelleri" ile etkili olmuştur (Çavdar, 1991: 7). İttihat ve Terakki etkin olduğu dönemlerde ülke yönetimine, eğitime, hukuk sistemine ve iktisadi yapıya ilişkin yeni anlayışlar ve modeller ortaya koymuştur. Burada ele alınacak Milli İktisat anlayışı da İttihat ve Terakki'nin iktisadî anlamda ortaya koyduğu düşünce modellerinden biridir.

2. İttihat ve Terakki'nin Savaş Yılları İktisat Politikası: Milli İktisat

İttihat ve Terakki, iktidarda olduğu süreçte Türkçülük anlayışına paralel bir iktisadi anlayış olan *Milli İktisat*'ı ortaya koymuştur. Osmanlı'nın en karmaşık ve buhranlı dönemleri olarak 1908 ve 1922 yılları arasında savaş, ihtilal, darbe ve ayaklanmaların olduğu görülür ve bu olaylar Osmanlı'nın tarihe karıştığı zaman dilimi içinde yer almaktadır (Boratav, 2010: 20). Her açıdan imparatorluk için bir kırılma noktası olan bu süreç, yeni bir devrin, Cumhuriyet'in geçiş dönemi olarak, sancılıdır. İktisadî anlamda ise bu dönem "eksik kalmış bir burjuva demokratik devrimi" veya "ulusal bir kapitalizm doğrultusunda atılan ilk ve çekingen adımlar" ifadeleriyle nitelendirilebilir (Boratav, 2010: 21). Osmanlı, yüzyıllar boyunca edindiği tecrübelerle dayanarak, yazının girişinde de belirtildiği gibi, kendine özgü bir iktisat anlayışı geliştirmiştir. Bu iktisadi anlayış sayesinde Osmanlı kendi topraklarında uzun süre yaşayabilmiştir. Fakat Sanayi Devrimi sonrası Batının ekonomide yaşadığı dönüşüm, özellikle makine ile üretim tam anlamıyla Osmanlı'da gerçekleşmemiştir. Osmanlı, geleneksel üretimi devam ettirmiş bu sebeple Batı karşısında iktisadi anlamda geri kalmıştır. Hatta Batının iktisadi gelişimini ve altyapısını tamamladığı zamanlar Osmanlı'da düşünce düzeyinde iktisat üzerine yazılanlar bile bir hayli sınırlı kalmıştır. İktisadın daha ilmî bir açıdan öne çıkması İkinci Meşrutiyet yıllarına denk gelir (Toprak, 2019: 54). İkinci Meşrutiyet, bir değişim ve özgürlük rüzgârı estiren toplumdun her

⁶ Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında biyoloji dersleri çoğunlukta olduğu için öğrenciler, muhalefet aracı olarak biyolojik materyalizm etkisinde kalmıştır. Bu görüşe göre, insan yaşamı dinî bakış açısından uzak bir şekilde biyolojik süreçlerle açıklanmıştır. (Şükrü Nişancı, İttihat Terakki Politikalarında Pozitivizmin Etkisi ve Eleştirel Bir Yaklaşım, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, S:2, 2009, s.36-37.)

⁷ "Daha çok II. Abdülhamid dönemindeki siyasi muhalefet hareketleri ve bu hareketlere katılan kişi ve gruplar için kullanılan bir tabir." (M. Şükrü Hanioğlu, *Jön Türkler*, TDV İslam Ansiklopedisi, C:23, s.584-587.)

alanında o değişimin izleriyle karşılaşmıştır. Özellikle iktisadi meselelerde yeni düşünce tarzları için İkinci Meşrutiyet başlangıç olarak değerlendirilebilir (Toprak, 2019: 55). Bu iktisadi konulardaki arayışlardan biri Prens Sabahattin'in savunduğu Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet fikridir. Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet anlayışı klasik iktisat anlayışını benimsemiş olan Osmanlı toplumu için yeni bir kavram olarak tartışmalara sebep olsa da o dönem için bir kurtuluş önerisi olarak tarihte yerini almıştır. Nitekim İttihat ve Terakki de bu liberal ekonomi anlayışını “Balkan Harbi'ne kadar” (Toprak, 2019: 55) sürdürmüştür.

Balkan Harbi sonrası özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında her alanda başlayan millîleşme çabaları dikkat çeker. Millî bir iktisat düşüncesi dönemin çok gündeme getirilen meseleleri arasında yer almıştır. O dönemde ülke ekonomisinde yabancı sermayenin büyük oranda pay sahibi olması, yerli sermayenin ihmal edildiği gerçeğiyle yüzleşilmesini sağlar. Bunun için birtakım çabaların içine girilir. Artık millî ekonominin yerleştirilmesi için açık iktisat politikaları uygulaması terk edilecek ve korumacı iktisat politikalarına geçilecektir (Pamuk, 2017: 227). Özellikle savaş dönemi, iktisadî Türkçülüğe dayanan bir Türk kapitalist sınıfını oluşturmak ve Türklerin iktisadî faaliyetler içinde olmasını sağlamak için şirketler kurmaya uygun ortam sağlamıştır (Akşin, 2017: 426). Diğer taraftan, savaş şartları ne kadar zor olursa olsun devlet desteğiyle millî burjuvazinin oluşturulmasının gerekliliği ve bunun muhtemel olduğu; ilerlemek ve çağı yakalamak için zaruret teşkil ettiği ileri sürülüyordu (Boratav, 2010: 27). Birinci Dünya Savaşı, İttihatçı yönetime millî bir burjuvazi ve sanayi yaratma gibi amaçları gerçekleştirecek bir fırsat tanımıştır (Akkuş, 2008: 123). Bu dönemde Osmanlı, millî bir burjuvazi kurma çabalarının ürünü olarak “Müslüman tüccarlar arasından, esnaftan hatta bürokratlar arasından bulmaya çalıştıkları adaylardan girişimci kadrolar oluşturmak suretiyle, güçlü bir ulusal burjuvazi kurmaya çalışmış[tır]” (Zürcher, 2011: 191). 1913 yılında uygulanmaya başlanan Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı da bir Türk burjuvazisi yaratma çabalarındandır (Pamuk, 2017: 227). Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı ile sanayi kuruluşlarına bazı yeni kolaylık ve bağışıklıklar tanınmıştır. Bu açıdan Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı sanayileşme politikamızın oluşmasında oldukça önemli bir aşamadır (Ökçün, 1975: 38). Bu geçici yasa ile yerli sanayiye devlet desteği sağlanmıştır. Bu sayede 1909-1913 yılları arasında kısa sürede kurulan millî sermayeli şirket sayısı, 1886-1908 yılları arasında kurulan millî sermayeli şirket sayısını aşmıştır (Akşin, 2018: 81). İttihat ve Terakki idaresi “ekonominin dış bağlantılarının niteliğini değiştirecek ve daha sonra Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarına da esin kaynağı olacak bir dizi karar al[ır]” (Pamuk, 2014: 164). Bu kararların ilki, kapitülasyonların kaldırılmasıdır. “1914 yılının sonunda yabancı ülke vatandaşlarına hukuk, yargı, ticaret ve diğer alanlarda imtiyazlar sağlayan kapitülasyonlar, ya da Osmanlıların kullandıkları eski deyimle imtiyâzât, tek taraflı olarak iptal edil[miş]” (Pamuk, 2014:164), Böylece, “koruyucu bir dış ticaret politikasına geçil[miştir]” (Toprak, 1995:7). Bu şekilde Birinci Dünya Savaşı'nın “olağanüstü ortamı fırsat bilinerek” (Toprak, 1995:7) Millî İktisat politikası uygulamaya konmuştur. Millî iktisat anlayışına göre devlet iktisadiyatı”, “millî iktisad”ın temel yörüngesini oluşturmuştur (Toprak, 1995: 7).

Milli iktisat anlayışının şekillenmesinde Alman modeli örnek alınmıştır:

“Millî iktisadın temelini oluşturan Türk ulusçuluğunun gelişiminde Alman romantizminin önemli katkıları olmuştur. 19. yüzyıl başlarında İngiltere ve Fransa ile karşılaştırıldığında geri bir iktisadi yapıya sahip olan Almanya'da Fichte, Gentz, Müller, List gibi düşünürlerin etkisiyle, devlet organizmaya benzetilerek bir bütünsellik içerisinde görülmüş, liberal iktisadî öğretiye ters düşen, dışa kapalı bir ulusal iktisadî yapı gündeme gelmişti. İttihatçıların ulus modelini Alman romantizmindeki bu organik bütünsellik oluşturdu” (Toprak, 1995: 6-7).

Bireyi arka plana iterek devlet kavramını önceleyen bu anlayış ile ekonomide bir yol haritası çizilmiştir. İttihat ve Terakki, İkinci Meşrutiyet döneminde güçlenen milliyetçiliğin tesiriyle Millî

İktisat anlayışının aydınlar tarafından benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi dönemin önemli aydınlarının da Millî İktisat anlayışına destek verdikleri görülür. Yusuf Akçura, Osmanlının varlığını sürdürebilmesi için burjuva sınıfına ihtiyaç duyulduğunu vurgular. Bir yazısında bunu dile getirir:

“Tanzimat’tan sonra, Türk esnaf ve tüccarları Avrupa kapitalizminin istilasına uğradığından Osmanlı- Türk içtimaî heyeti Lehistan’ın son zamanlarında olduğu gibi, yalnız esnaf, memurîn ve köylüden mürekkep kusurlu ve sakat bir uzviyet haline gelmişti. Devlet-i Osmaniye’nin 19. asır burjuvazisi Garb kapitalizminin komisyoncu ve acenteliğini eden Yahudi, Ermeni ve Rum gibi yerli gayr-i Türklerle menşe-i milliyelerinin ve tâbiyyet-i harikalarının tefrik ve temeyyüzü gayr-ı kabil Levantenlerden tereküp ediyordu. Eğer, Türkler kendi içlerinde, Avrupa sermayesinden de istifade ederek bir sermayedar burjuva sınıfı çıkaramayacak olursa, yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyet-i içtima’iyyesi’nin muasır bir devlet halinde yaşayabilmesi zorlaşacaktı” (Akçuraoğlu, 1333: 179).

Bu derece millî burjuvazi anlayışı savunulmasına rağmen millî burjuvazinin “devlet gücü yoluyla gelişme çabaları sonuçsuz kal[mıştır]” (Berkes, 2013: 402). Çünkü bu eğilimin karşısındaki en büyük engellerden birisi “Türk burjuvazisinin cılızlığı”dır. (Boratav 2010: 23)

Ziya Gökalp *Millî Nedir, Millî İktisat Neden İbarettir?* başlıklı yazısında milli iktisada dair görüşlerini şu şekilde dile getirir:

“Millî iktisat (Economienationale): Bu enmûzecin iki devresi vardır. Birinci devirde millî istihsâl millî istihsâlê tamamıyla tekabül ederek milleti iktisaden kendi kendine kifâyet edecek bir hale getirir. İkinci devirde inkisâm-ı servet âdilâne bir şekil alarak bütün efrâd-ı millet, medeniyetin feyizlerinden mütenaim olmaya başlar” (Gökalp, 1332: 1-2).

Gökalp, bu ifadeleriyle üretim ve tüketimde bir denge sağlanması ve gelir dağılımındaki adaletin millî iktisat anlayışının temelleri arasında olması gerektiğini vurgular.

Ziya Gökalp ve çağdaşı olan aydınların da millî bir iktisadi anlayış konusundaki ısrarlarının temelinde yabancı sermayenin özellikle Osmanlının son döneminde verilen tavizlerle birlikte ülkeyi kuşatmasının payı vardır. Kapitülasyonlarla Osmanlı ekonomisine vurulan ağır darbe, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarını finanse etmek için alınan dış borçlar yabancı sermayenin güçlenmesine sebep olmuştur. Aynı dönemlerde Galata bankerlerinin yabancı sermayeli bir banka olan Osmanlı Bankası’nı kurlmaları ekonomik gidişatın daha da vahim bir hal almasına yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile Millî Mücadele’nin başlaması millî bir şuuru da beraberinde getirir. Bu millî anlayış edebiyat, dil, iktisat gibi alanlara yansımıştır.

Yukarıda kısaca değerlendirilen Millî İktisat anlayışı millî bir burjuva yaratma gayesiyle yola çıkmış; ancak birtakım olumsuz sonuçları da doğurmuştur. Bu olumsuzluklardan biri imtiyazlı ve “sunî bir biçimde zenginleşen” (Demiryürek, 2015: 500) bir kesimin ortaya çıkmasıdır. Harp zengini olarak bilinen bu kesim Türk romanına da konu olmuştur. Bu çalışmada harp zenginlerine ve bu harp zenginlerinin Türk romanına yansımalarına yer verilecektir. Bunun için Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Hakka Sığındık*, Peyami Safa’nın *Mahşer*, Refik Halit Karay’ın *İstanbul’un Bir Yüzü*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Ankara ve Kiralık Konak* adlı romanları ele alınacaktır.

3. Türk Romanında Harp Zenginleri

Türk edebiyatında Birinci Dünya Savaşı yıllarını konu alan romanlarda harp zenginlerine yer verilir. Harp zenginleri, savaş ortamında görülmeye başlayan türedi zenginlerdir. İttihat ve Terakki’nin destek verdiği Millî İktisat anlayışı doğrultusunda oluşan iktisadî ortamda, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki’nin idaresi altında olan Esnaf Cemiyeti ve ona bağlı

esnaf örgütleri savaştan kaynaklanan fiyat artışlarına uyum sağlayarak ülke ekonomisi üzerinde etkin güçlerini koymuşlardır. Karne, narh ve benzeri yöntemler istifçiliğe ve karaborsacılığa prim tanımıştır (Toprak, 2019: 492-493). Savaş dönemi dış ticaretin zorlaşması neticesinde Anadolu'da yetişen ürünlere talep artmış, bu sebeple Anadolu'da servet sahibi bir çiftçi kitlesi oluşmuştur. Mahsulü pazara sevk eden Anadolu tüccarı tarımsal ürün fiyat artışlarından payına düşeni almış, kısa sürede taşrada varlıklı bir esnaf-tüccar kesimi oluşmuştur. Anadolu ile ticarî ilişkiler kurulurken Müslüman-Türk tüccarlar gözetilmiş, vagon tahsisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın çevrelere öncelik tanınmıştır. (Toprak, 2019: 492). Bütün bunların sonucunda “harp zengini”, “yeni zengin” gibi ifadelerin yanında “harp tüccarı”, “spekülasyon erbabı”, “1915,1916,1917 zengini”, “muhtekir” gibi adlarla da anıl[an] bir grup oluşmuştur (Toprak, 2019: 493). Oluşan bu türedi zenginler ile “halk arasında derin bir sınıfsal farklılık ortaya çıkmıştır” (Kacıroğlu, 2009: 128).

Harp zengini, bu çalışmada incelenen romanlarda ahlaki yönü düşük bir tip olarak ele alınır. Savaşın en çetin dönemlerinde harp zengini tüccar kesiminin özellikle gıda gibi temel bir ihtiyaç üzerinden toplumu sömürmesi bir hayli tepki toplamıştır. Harp zengini tüccar profilinin para hırsı ve acımasızlığına 1917 yılında Tanin Gazetesi'nde yer verilmiştir. Gazetede yazıda son dönemlerde ortaya çıkan sermaye sahiplerinin baskıları yüzünden insanların oldukça sıkıntı çektiği ve dünyanın hiçbir yerinde sermaye sahiplerinin bu kadar zalim olmadıkları ifade edilmiştir (1917: 1). Bunun üzerine Millî İktisat anlayışını savunanlar “ülke iktisadına çekidüzen verebilmek için genel ahlâk sorununa en kısa sürede çözüm getirilmesini” önermişlerdir. Ancak esnaf örgütlerinin yeterince gelişmediği bir ortamda mesleki ahlak da oluşmamıştır (Toprak, 1995: 21).

Ticaretin en zor zamanlarında temel ürünlere fahiş fiyat artışı yapan harp zengini tüccar tipi, dini çıkarı için kullanan bağınaz, cahil ve acımasız “hacı” figürü olarak Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Hakka Sığındık* romanında karşımıza çıkar. Roman, Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği ve İspanyol gribinin dünyayı etkisi altına aldığı çok sıkıntılı bir dönem olan 1918 yılında geçer. İstanbul'un Hoşkadem taraflarında yoksul bir kenar mahallenin mekân olarak seçildiği bu romanda mahallenin yoksulluğuna tezat teşkil edercesine iki harp zengininin de bu mahallede birbirine çok yakın gösterişli birer konağı vardır. Hacı Ferhat Efendi ve Hafız İshak Efendi olarak anılan bu iki şahıs isimlerinin başındaki *hacı* ve *hafız* sıfatlarından da anlaşılacağı üzere kendi kimliklerine “dini” bir sıfat ekletmeyi uygun bulmuşlardır. Hacı Ferhat Efendi, “Abdülhamit devrinin bal tutup da parmağını yalayanlarındandı[r]” (Gürpınar, 1995: 167). Hoşkadem Mahallesi'nde “konak yavrusu güzel bir evin sahibidir” (Gürpınar, 1995: 166). Hacı Ferhat Efendi, “her devirde egemen bir kuvvet vardır. Ona uymak, çağın felsefesi sayılır” (Gürpınar 1995:167) fikrinden hareketle “küplerini doldurmayı bilenler” (Gürpınar, 1995: 167) sınıfına dâhil olmuş ve bu tavrı da onun bolluk içinde yaşamasını sağlamıştır.

Hacı Ferhat Efendi, subay olan ilk damadını ordunun silah ve cephanede dışında yiyecek giyecek gibi gereksinimlerini karşılayan askeri sınıfa, “Levâzım'a yerleşti[rir]” (Gürpınar, 1995: 168). Damadı, burada Levazım Başkanı olan İsmail Hakkı Paşa'nın “yalnızca iki gözü değil; bir çift eli ve tek bacağına tamamlayıcısı, dayanağı, bastonu[dur]” (Gürpınar, 1995: 168). Subay olan diğer damadı ise:

“Tekâlif-i harbiye (savaş vergisi) kamçısıyla bir ticaret evinden, bir depodan içeri girdi mi hokkabazların tılsımlı değnekleri gibi, bunun ucunu nereye uzatsa önünde yüzlerce fiçı fiçı yağlar, teneke teneke gazlar, çuval çuval şekerler, gazevilerle pirinçler, balya balya yünler, pamuklar, kumaşlar işaret ettiği yöne doğru akıp gid[er]” (Gürpınar, 1995: 168-169).

Bu alıntıda Hacı Ferhat Efendi'nin Tekâlif-i Harbiye olarak bilinen savaş vergisinden istifade ederek haksız kazanç sağladığına dikkat çekilir. Osmanlı devleti Tekâlif-i Harbiye'yi, Balkan Savaşları döneminde savaş harcamalarını karşılamak ve aldığı borçlar sebebiyle ortaya çıkan bütçe

açıklarını kapamak için çıkarmak zorunda kalmıştır (Tezcan, 2005: 64). Bilindiği üzere Tekâlif-i Harbiye⁸ kararları milli mücadele döneminde çok sıkı bir biçimde uygulanmış ve halktan büyük oranda aynî ve nakdî yardım toplanmıştır. Tekâlif-i Harbiye kararlarının birtakım olumsuz sonuçları da olmuştur. Halkın zaten kıt olan alım gücüne bu verginin eklenmesi hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Dönemin Maliye Nazırı Cavit Bey alınan kararlarla ilgili tepkisini daha sonra hatıralarında şöyle dile getirir:

“(…) Memleketin ihtiyacını hiçbir surette düşünmüyorlar. Şehir ahalisinin aç kalması ihtimali sanki ciddiyet ve itina ile düşünülecek bir mesele değilmiş. Tekâlif-i Harbiye bedelâtı peşinen tediye olunmadığından tabii eşya sahipleri hariçten ithalatı tatil etmek mecburiyetinde kalıyorlar yahut rekizisyon yapılmayacağına dair taahhüt istiyorlar” (1944: 2).

Levâzımın harp zenginleri için verimli bir alan olduğu, Peyami Safa'nın *Mahşer* romanında da dikkat çeker. Tüccar Mahir Bey ve karısı levazıma gelen mallar üzerinden yolsuzluk yaparlar. “Levazımın ambarımı iki büyük fare gibi yut[arlar]” (Safa, 1994: 93).

Harp zenginlerinin servetlerinin bir kaynağı da vagon ticaretidir. O yıllarda vagon ticareti, savaşın karanlık ortamını fırsat bilenler için büyük bir kazanç kapısıdır. Anadolu'da yetişen ürünler İstanbul'a getirilir, bu sevkiyat işleri savaş döneminin en fazla kazanç getiren işleridir (Boratav, 2010: 29). Bunun sebeplerinden biri de vagon kiralama işinde birtakım iltimasların yapılmasıdır.

“Memlekette milli banka ve zirai kredi müesseseleri bulunmadığından hükümet bu tarz satın almaya mâni olacak kudrette değildi. Alınan bütün tedbirler neticesiz kalıyor ve sadece büyük suiistimallere meydan veriyordu. Cephane ve gıda maddeleri naklinden tasarruf edilen vagonların sayısı haftada iki üçü geçmiyordu. Bunlar da tabii olarak ne Adana'daki pamukların ne de Ankara'daki yünlerin taşınmasına yetiyordu. Aynı zamanda iltimas ve imtiyazlar da başladı. Vagonlar satın alınıyor ve satılıyordu. İki vagon için müsaade almış kimselerin binlerce liralık menfaat temin ettikleri söyleniyordu” (Yalçın, 1998: 33).

“Savaş sevkiyatının da tıkadığı demiryolu şebekesinden buğday nakli için vagon tahsisi elde edebilen tüccar İstanbul'a getirdiği gıda maddelerini spekülâtif kârlarla pazarlama imkânı bul[ur]” (Boratav, 2010: 29). Böylece “ticaretle ilişkisi olmayan, vagon tahsisi alışverişiyle uğraşan türedi zenginler” (Toprak, 2019: 493) ortaya çıkar. Bu karaborsa ortamı *Mahşer* romanında vagon ticaret ile uğraşan Mahir Bey üzerinden verilir. Mahir Bey, vagonlarla getirttiği mallarını gümrükten rahatça ve hiçbir kurala tâbi olmadan geçirmektedir. Bu kirli işlere bürokratlar da karışmıştır. Aşağıdaki alımtıda bu duruma dikkat çekilir:

“Vali Beyefendi. Öküz öldü ve ortakları ayrıldı. Artık benim işime karışamazsınız. Benim vagonlarım da cihet-i ekseriyeninkiler gibi, kontrolden ve müsadereden

⁸ 5 Ağustos 1328 (1912) tarihli Harp Vergisi Hakkında Kanun şu şekildedir: “Kanunun birinci maddesinde olağanüstü harp masraflarını karşılamak için yeni vergiler konulduğu ve var olan vergilerin de artırıldığı belirtiliyor. İkinci maddede bin ve temettü vergilerine yüzde 25 zam yapılıyor. Üçüncü maddede verilen her türlü maaş ve yardımlardan yüzde 3 vergi alınıyor. Ancak bunların 300 kuruşu vergiden muaf tutuluyor. Dördüncü maddede askere alma kanunu gereğince bedel-i nakdi vereceklerin ödeyecekleri miktar 10'ar lira artırılıyor. Beşinci maddede tuz fiyatına her yerde 10 para zam yapılıyor. Ancak bazı kritik ve hududa yakın yerler bu zamdan etkilendirilmiyor. Altıncı maddede rakı yapımı için alınan vergiye bir misli zam yapılıyor. Yedinci maddede bu vergilerin yürürlüğe giriş şekli belirtiliyor. Sekizinci maddede harcırahlardan yüzde beş ile yüzde on arasında kesinti yapılıyor. Dokuzuncu maddede bina, temettü, rakı, bedel-i nakdi vergilerine yapılan zam ve üçüncü maddede belirtilen yeni vergilerin üç seneyi geçmemek üzere hükümetin uygun göreceği zamana kadar alınacağı diğerlerinin ise gerek kalmadığı zaman kaldırılacağı belirtiliyor. Onuncu maddede ise bu kanun icrasında maliye nazırı memurdur deniyor.” (Cemal Avcı, Tekâlif-i Harbiye ile Tekâlif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanımı, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1995, C:XI, S:31, s.223-239.)

muafıdır. Bir kere daha benim işlerime burnunuzu soktuğunuzu görürsem bütün hırsızlıklarınızı matbuatla ilan ederim, siz de ben de birbirimizden daha sağlam ayak kabı değiliz” (Safa, 1994: 64).

Romana da yansıyan bu olumsuz durum, İttihat ve Terakki yönetiminin bu uygulamasının “büyük ölçüde adam kayırmacılığa ve yolsuzluğa da yol açmış” (Zürcher, 2011: 192) olduğunu gösteren bir ayrıntıdır.

Ele alınan romanlarda stokçuluk yapan tüccarlar da öne çıkar. Savaşın sıkıntılı ortamında özellikle temel gıda maddeleri üzerinden yapılan bu stokçuluk o dönemin temel meselelerinden biridir. “Kıtlık ve kıtlığa bağlı iâşe, karaborsa ve istifçilik ile spekülasyon ve enflasyon sorunları” (Tezcan, 2005: 77) tüccarlara bu işi yapmaları için uygun zemini hazırlamıştır. Özellikle un, yağ gibi temel gıda maddelerine yönelik stokçuluk bu dönemde dikkat çeker. O dönemlerde İstanbul’daki ekmek sıkıntısına bir çözüm bulmak için Encümen-i Mahsus adında bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul ilk toplantısında un fiyatlarını belirlemiştir. Ancak un fiyatını yetersiz bulan zahireciler stok yapmaya ve el altından fahiş fiyatlara ürün satmaya devam etmiştir (Korkmaz, 2020: 255).

Refik Halid Karay’ın *İstanbul’un Bir Yüzü* romanında stokçuluk temel gıda maddesi olan un üzerinden yapılır. “O sırada bir un işi yaptık” (Karay, 2005: 29) diyen romanın kahramanı harp zengini Kâni, ortağıyla birlikte bu işten çok büyük bir kâr elde ettiklerini belirtir. Daha sonraki bir başka işte de “Halep’e yağ toplamaya çık[an]” Kâni ve bir başka ortağı “tam tüccarca bir dalavere” ile “yek tahtada ortaklaşa kırk sekiz bin lira kâr...” (Karay, 2005: 32) elde eder.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Ankara* romanında “Ankara’nın muteber bir ailesi” olarak bilinen Sungurluzadeler, yazarın “Büyük Kavga” olarak tabir ettiği 1. Dünya Savaşı’nın ikinci yılında birdenbire zenginleşmişlerdir (Karaosmanoğlu, 2016: 28). Bu zenginlik yine karaborsacılık, stokçuluk gibi işler üzerinden gerçekleşmiştir.

Karaosmanoğlu’nun *Kıralık Konak* romanının kahramanı Servet Bey başlangıçta kendi halinde bir hayat yaşarken harp zenginleri ile tanışınca hayatı değişir ve müreffeh bir hayatın kapısını aralar. Sahip olduğu zenginliğin kaynağı hakkında “O meşhur (...) mebusunun şerikiymiş” (Karaosmanoğlu, 2005: 172) ve “bu adam milyonlar kazanmış, bittabi Servet Bey de epeyce istifade etmiş[tir]” (Karaosmanoğlu, 2005: 172) şeklinde ifadeler geçer.

Ele alınan romanlarda harp zenginlerine büyük bir öfke duyulur. Bu türedi zenginler, ülkenin en zor zamanlarında çalışmadan ve sıkıntı çekmeden servet sahibi olmuşlardır. Ayrıca gösterişli hayatlarını yoksulların gözü önünde yaşarlar. *Mahşer* ve *Kıralık Konak* romanlarında savaşa katılan roman kahramanları çekilen sıkıntıların herhangi bir değer yargısına sahip olmayan harp zenginleri için yapıldığını düşünüp büyük bir hayal kırıklığına uğrarlar. *Kıralık Konak* romanında harp zengini bir mebusla birlikte usulsüz bir şekilde para kazanan Servet Bey’in yaşadığı hayatı gördükten sonra Çanakkale’de boşuna ülke için savaştığını düşünen Hakkı Celis, bu topluluğu “milletin çürüyen ve dökülen tarafı” (Karaosmanoğlu, 2005: 175) olarak görür. “Havaya kalkan sekiz yüz bin kılıç, işte bu kangren olmuş uzvu kesip atmak için” (Karaosmanoğlu, 2005: 175) mücadele eder. Benzer bir tablo *Mahşer* romanında görülür. Romanın kahramanlarından Mahir Bey, vagon ticareti yaparken vagonlarının selameti için karısını erkeklere peşkeş çeker. Bu ahlak dışı ilişkileri gören Nihat, “üç senedir... meğer... biz kimler için harp edip durmuşuz!” (Safa, 1994: 49) diyerek yaşadığı hayal kırıklığını dile getirir.

Romanlarda yer verilen harp zenginleri “savaş yıllarında İstanbul’un yaşamına alışılmadık bir görünüm kazandırmış” (Toprak, 2019: 493) kesimin bir yansımasıdır. Bu kesimin o dönem İstanbul’unda eğlence düşkünlüğünün artması, toplumsal ahlakın çöküntüye uğraması, İstanbul’da ilk kez kumar, alkol ve kadın ticaretinin geniş boyutlara ulaşması gibi durumlara sebebiyet verdiği bilinmektedir (Toprak, 2019: 493). *İstanbul’un Bir Yüzü* romanında bu zenginler, komşularının “sayelerinde ne satsız kalıyoruz ne eğlencesiz” (Karay, 2005: 12) sözlerine maruz kalırlar. *Hakka*

Sığındık romanında “mahalle geçim cehenneminde yanarken” (Gürpınar, 1995: 171) Hacı Ferhat Efendi ile Hafız İshak Efendi’nin gelinleri ve kızları giyinip süslenip tiyatroya giderler. Aşırı derecede süslenip mahallenin yoksulluğuyla büyük tezat teşkil eden bu kadınlar, yoksul komşu kadınlar tarafından şu ifadelerle anlatılırlar:

“(…) Bunlar tiyatro seyrine mi gidiyorlar? Yoksa orada oynamaya mı? Yüzlerine basmışlar düzgünü, vermişler allığı, çekmişler sürmeyi... Bu soğukta göğüsler açık... Kollar açık... Üşümez mi bu karılar?

-A, nerden üşüyecekler... Otonun içi sıcak... Gittikleri tiyatro da mükemmel sobalı... Soğuk senin, benim için... Onların kıştan haberleri var mı?” (Gürpınar, 1995: 176).

Romanlarda ele alınan harp zenginleri iki grup olarak dikkat çeker. Birinci grup zenginler, tıpkı servetleri gibi bir anda ortaya çıkarlar. Köklü bir aile geçmişine sahip değillerdir. *İstanbul’un Bir Yüzü* romanında zamanın en zengin insanlarından biri haline gelen Kâni, yoksul bir mahallede, kendi halinde bir ailenin çocuğu olarak büyümüştür. Annesi, “kibar dalkavuşu” (Karay, 2005: 4) bir kadın olduğu için kocasıyla birlikte bir konağa kapılanmış ve orada konak ahalisine kendisi haremde, kocası selamlıkta hizmet ederek “masrafsız ve zahmetsiz gayet refahlı bir hayat” (Karay, 2005: 5) sürmüşlerdir. Kâni, böyle bir ortamda seyislerin arasında büyümüştür.

Hakka Sığındık romanında yine, köksüz insanların türedi zengin oluşlarına vurgu yapılır. Hatta yazar romanda bu durumdan o denli rahatsızdır ki, harp zenginlerinin ortaya çıkmasına sebep olan İttihat ve Terakki yönetimine öfke duyar. Gürpınar’a göre, romanda yer verdiği Hafız İshak Efendi ve Hacı Ferhat Efendi gibi harp zenginleri İttihat ve Terakki yönetiminin “ayak takımlarını besleyişi” (Gürpınar, 1995: 169) neticesinde ortaya çıkmıştır. İttihatçılar sayesinde “ne tulumbacılar efendi, bey, paşa, vekil, mebus” olmuşlar, “ne hiçbir adam sınıfına geç[mişlerdir]” (Gürpınar, 1995: 170).

Bu köksüz zenginlerin hayatları da alışıldığı gibi görmüş geçirmiş varlıklı insan profilinden bir hayli uzaktır. *İstanbul’un Bir Yüzü* romanında Kâni, daha çok çalgı, saz, eğlence gibi faaliyetlere düşkündür ve evinde sürekli davetler verir. (Karay, 2005: 33). *Hakka Sığındık* romanında Hacı ve Hafız’ın çocukları her fırsatta Beyoğlu’ndaki davetlere katılırlar. Toplu bir şekilde tiyatroya giderler ve giyim kuşamlarında gösterişe önem verirler (Gürpınar, 1995: 176-177).

İkinci grupta yer alan zenginler ise taşralı olarak tabir edilenlerdir. Bu gruptaki zenginler Anadolu olup, çoğunlukla eğitimsiz, zevksiz ve hiçbir vasfı olmayan insanlardır. Bu gruptaki harp zengini profilinin en keskin biçimde verildiği roman, *Ankara* romanıdır. Romanda, Sungurluzadeler olarak bilinen aile çok zengin oldukları dönemde de “eski hayatları, eski maişet tarzları” (Karaosmanoğlu, 2016: 29) ile yaşamaya devam etmişlerdir. Romanın kahramanı Selma, bu yeni zenginlerin temizlik ve nezaketten yoksun oluşları karşısında çok şaşkındır. Bunu kocasıyla yaptığı bir konuşmada dile getirir:

“Geçenlerde”, dedi; “buraya seni ziyarete geldiği akşam, o gittikten sonra sabaha kadar pencereleri açık bıraktım. Fakat gene kâr etmedi.” Ve parmaklarının ucuyla burnunu tuttu” (Karaosmanoğlu, 2016: 30).

Yukarıdan değerlendirilen her iki gruptaki tüccarların ortak özelliği İttihat ve Terakki mensupları başta olmak üzere dönemin milli iktisat savunucularının oluşturmak istediği Türk burjuvası profilinden uzak oluşlarıdır. Ele alınan beş romanda da harp zenginleri bütünüyle olumsuz bir görüntü verir.

4.Sonuç

Millî İktisat politikası İttihat ve Terakki'nin Osmanlı'nın son döneminde Alman modelinden esinlenerek uyguladığı bir politikadır. Bu politikayı uygulamayı zaruri hale getiren birkaç sebep vardı. Bunlardan en önemlisi millî bir burjuva oluşturarak iktisadî anlamda bir kalkınma sağlamaktı. O dönemde dünyada yaşanan değişim ve gelişmeler farklı yollar aramayı zorunlu kılıyordu. Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi sıkıntılar ortadaydı. Bu sıkıntılı ortamda alt yapısı çok fazla oluşturulamadan uygulamaya konan Millî İktisat anlayışı beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde uygulanan Millî İktisat politikasının olumsuz yansımaları kısa sürede ortaya çıkmıştır. Özellikle ticarete yaşanan iltimas, usulsüzlük, savaşın olanak tanıdığı karaborsacılık, stokçuluk gibi birtakım meseleler toplumda büyük rahatsızlık uyandırmıştır. Kolay yoldan para kazanan imtiyazlı ve köksüz bir zengin sınıfının ortaya çıkması o dönemde basında da büyük yer bulmuş, bir hayli tartışılmıştır. “Harpe zenginleri” meselesi o dönemin Tanin, Sabah, Vakit, Tasvir-i Efkâr gibi gazetelerinde pek çok yazarın makalesine konu olmuştur. Harp zenginleri edebiyatta da yer bulmuş, Türk romanında “türedi zengin” olarak bilinen bir kesim belirlemiştir. Bu çalışmada değerlendirilen romanlarda türedi harp zenginlerinin toplumsal hayata yansımalarına yer verilmiştir. Romanlarda yer verilen harp zenginleri, İttihat ve Terakki'nin tasavvur ettiği *millî burjuva* profiline hiçbir şekilde uymayan her anlamda menfi özellikler gösteren bir kesimdir. Kısaca harp zengini tipi incelenen romanlara olumsuz bir insan tipi olarak yansımıştır. Bir diğer nokta romanlarda yer alan harp zenginlerine duyulan öfkenin öne çıkmasıdır. İncelenen romanlar içerisinde özellikle Hakka Sığındık romanında Hüseyin Rahmi Gürpınar, zaman zaman kurguya müdahale ederek İttihat ve Terakki yönetimini açık bir biçimde eleştirirken, Mahşer romanında Peyami Safa, bu öfkeyi roman kahramanlarının ağzından dile getirir. Gerek incelenen romanlar gerekse dönemin süreli neşriyatından hareketle harp zenginlerinin o dönem toplum nezdinde öfke duyulan bir kesim olduğunu söylemek mümkündür.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Mustafa Türkmenoğlu, Sevgül Türkmenoğlu

Kaynakça

- Akçuraoğlu, Y. (1333). İktisadî siyaset hakkında. *Türk Yurdu*, 12, 179-181.
- Akkuş, T. (2008). Bir iktisadi siyaset projesi: millî iktisat ve Bursa. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 119-141.
- Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve ittihat ve terakki*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Akşin, S. (2018). *Kısa Türkiye tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akyıldız, A. (2011). Tanzimat, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 40, ss. 1-10). İstanbul: TDVİAM.
- Anonim (1917). İhtikâra karşı. *Tanin Gazetesi*, 12 Mayıs 1917.
- Anonim (1944). Maliye nazırı Cavit beyin notları. *Tanin Gazetesi*. 19 Eylül 1944.
- Avcı, C. (1995). Tekâlif-i harbiye ile tekâlif-i millîye vergilerinin karşılaştırmalı tanımı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11(31), 223-239.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beydilli, K. (2013). Yeni Osmanlılar Cemiyeti, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 43, ss. 430-433), İstanbul: TDVİAM.
- Boratav, K. (2010). *Türkiye iktisat tarihi (1908-2007)*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Çavdar, T. (1991). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Demiryürek, M. (2015). Savaştan doğan bir tip: “harp zengini. *Turkish Studies*, 10 (16), 493-508.
- Genç, M. (2000) İltizam, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 22, ss. 154-158), İstanbul: TDVİAM.
- Genç, M. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (1332). Millet nedir, milli iktisat neden ibarettir II. *İktisadiyat Mecmuası*, 7, 1-2
- Gürpınar, H. R. (1995). *Hakka sığındık*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (2001). Jön Türkler, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 23, ss. 584-587), İstanbul: TDVİAM.
- İnalcık, H. (2017). *Osmanlı idare ve ekonomi tarihi*. İstanbul: İsam Yayınları.
- İnalcık, H. (2019). *Osmanlı Devletinde İslamiyet ve devlet*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kacıroğlu, M. (2009), Milli mücadele ve erken dönem cumhuriyet romanında harp zenginleri. *Karadeniz Araştırmaları*, 20, 117-136.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2005). *Kiralık konak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2016). *Ankara*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karay, R. H. (2005). *İstanbul'un bir yüzü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Korkmaz, E. (2020). Birinci dünya savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde karaborsa. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 66, 241-279.
- Mardin, Ş. (2001). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1995). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nişancı, Ş. (2009). İttihat Terakki politikalarında pozitvizmin etkisi ve eleştirel bir yaklaşım, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 19-49.
- Öğün, T. (2006). Müsadere, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 32, ss. 67-68), İstanbul: TDVİAM
- Ökçün, A. G. (1975). Teşvik-i sanayi kanun-ı muvakkatı 1913. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 30, 25-44.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Safa, P. (1994). *Mahşer*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Seyidoğlu, H. (1999). *Ekonomik terimler*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Tezcan, C. (2005). *Tekalif-i harbiye ve tekalif-i milliye örneklerinde savaş dönemleri mâli politikaları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Toprak, Z. (1995). *Türkiye'de ekonomi ve toplum (1908-1950): milli iktisat- milli burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2019). *Türkiye'de milli iktisat (1908-1918)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalçın, H. C. (1998). *TalatP hatıraları*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2011). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.